

Գ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Ա Ր Ա Ձ Ի

Առանձնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
1949 թ. № 8 «Տեղեկագրից»

891.99.092 [Արապ]

U-88

Գ. Սեփանյան

ՍՏՈՒԳԱՆԻ 1981 թ.

Ա Ր Ա Ջ Ի

Հակոբ Հակոբյանի և Մովսես Արաղու անունները անխղելիորեն կապված են հայ պրոլետարական ռևոլուցիոն դրականության սկզբնավորման հետ:

Արաղին մոտ կես դար իր գրելը ի սպաս է դրել հանուն աշխատավոր ժողովրդի ռևոլուցիոն պայքարի ու հաղթանակի: Դեռևս նախասովետական շրջանի իր գրական ստեղծագործություններում որոշակիորեն հետևելով գրական այն նոր ուղղությանը, որ ռուսական գրականության մեջ դեռ էր ռևոլուցիայի մեծ մրրկահավ Մաքսիմ Գորկին, Արաղին այնուհետև իր ամբողջ գրական հասարակական կյանքի ընթացքում փնտցել է բոլշևիկների մեծ պարտիայի գաղափարներին հավատարիմ, պարտիական գրականության դարկ տվող մի գրող:

Արաղու նովելները, արձակ բանաստեղծությունները, վիպակները և վեպերը իրենց գաղափարական բովանդակությամբ և գեղարվեստական արժանիքներով առանձնահատուկ ու պատվավոր տեղ են բռնում սովետահայ արձակ գրականության մեջ:

* * *

Արաղին (Մովսես Հարությունյան) ծնվել է 1878 թվին, Շուլավեր գյուղում (այժմ՝ Վրացական ՍՍՌ, Շահումյան քաղաք): Նրա մանկությունն անցել է այդ հեռամաս, խուլ միջավայրում: Այնտեղ էլ ստացել է իր առաջին տպավորությունները կալվածատիրական գյուղից, որոնք հետագայում հարուստ նյութ են տվել նրան՝ նախասովետական հայ հեռամաս գյուղը պատկերելու:

Նախնական կրթությունը ծննդավայրի ծխական դպրոցում ստանալուց հետո Արաղին գալիս է Թիֆլիս՝ ընդունվում Ռեալական դպրոցը, որտեղ սովորում է ամբողջ յոթը տարի և ավարտում է 1898 թվականին:

Արաղու Թիֆլիսում անցկացրած տարիները նշանակալից են բանվորական շարժման աճման, սոցիալ-դեմոկրատական գաղափարների տարածման տեսակետից:

Արդյունաբերական կապիտալիզմի զարգացմանը զուգընթաց Անդրկովկասի քաղաքներում աճում էր բանվորական շարժումը, բանվորական շրջաններում խոր արձագանք էին գտնում մարքսիստական գաղափարները, որոնց տարածման գործում զգալի աշխատանք էին կատարում Ռուսաստանից այնտեղ աքսորված ռուս մարքսիստները: Տարեց տարի ծավալվում էր մարքսիզմի պրոպագանդան Անդրկովկասում, Մեծ Ստալինի գլխավորությամբ կազմակերպվում էին առաջին մարքսիստական խմբակները:

Այդ թվերին էր, որ ընկեր Ստալինը ղլխավորում էր Թիֆլիսի Ուղղափառ Սեմինարիայի մարքսիստական խմբակը:

Ռեուլուցիոն տրամադրությունները թափանցում էին և աշակերտություն մեջ:

Թիֆլիսի ուսուցիչական դպրոցում գործել է աշակերտական մի խմբակ, որը ղեկավարել է Ստ. Շահումյանը: Այդ խմբակը նպատակ է դրել աշակերտներին կապել հասարակական քաղաքական կյանքի հետ, նրանց համար հայթայթել քաղաքական գրականություն:

Արագու այդ տարիների դեռևս անորոշ ձգտումները նախապատրաստական էտապ էին հետագա ռեուլուցիոն դործունեության համար:

Ավարտելով Ռեալական դպրոցը, նա 1896 թվին մեկնում է Պետերբուրգ և ընդունվում մայրաքաղաքի Տեխնոլոգիական ինստիտուտը:

Արագու քաղաքական դործունեությունը շատ ավելի ակտիվ, բովանդակալից է դառնում նրա ուսանողական շրջանում: Պետերբուրգյան այդ շրջանը նրան որոշակիորեն կապում է բանվորական շարժման հետ, թրջում ռեուլուցիոն պայքարի քուրայում:

1890-ական թվականների վերջերից ռեուլուցիոն շարժումը Ռուսաստանում ապրում էր իր վերելքը: Այդ շարժմանը ակտիվ կերպով արձագանքում էր ուսանողությունը: Օրից օր «Բանվորների ռեուլուցիոն պայքարի ազդեցության տակ ուժեղանում է նաև ուսանողական օպոզիցիոն շարժումը» (Համ Կ(բ)Պ պատմության համառոտ դասընթաց, էջ 39):

Ցարական ուսուցիչական մոլեգնում էր: Դաժան հալածանքները, հետապնդումները ուժեղ էին ինչպես բանվորական, այնպես էլ ուսանողական շրջանում: Ինստիտուտի դասախոսներին արգելված էր որևէ առաջադիմական գաղափար արտահայտել, պաշտոնական դիտությունից դուրս որևէ հարցի մասին խոսել: Որոշ առաջադիմական պրոֆեսորներ եղոպոսյան լեզվով խոսում էին անցյալի դաժանությունների, հալածանքների, հետապնդումների մասին՝ ակնարկելով իրենց շրջապատող ներկա պայմանները:

Եթե համալսարանի պաշտոնական ամբիոնը չէր դոհացնում ուսանողների հարցասիրությունը, հազուրդ չէր տալիս նրանց որոնող մտքին, ապա այդ անում էր անլեզալ գրականությունը, որ ուսանողները ձեռք էին բերում և կարդում մեծազույն հափշտակություններ:

Ռեուլուցիոն գաղափարներով տարված ուսանողության ամենօրյա ընթերցանությունն նյութեր էին «Կոմունիստական Մանիֆեստը», Վ. Ի. Լենինի «Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» հոյակապ աշխատությունը, լենինյան «Խկբայի» համարները, որոնք անլեզալ կերպով թափանցում էին Ռուսաստան և անցնում ձեռքից ձեռք:

Արագին եղել է անլեզալ այդ գրականության կարգացողներից ու տարածողներից մեկը: Նրա ռեուլուցիոն աշխարհայացքը ձևավորվել է հենց լենինյան գաղափարները պրոպագանդա անող այդ գրականության միջոցով:

1901 թվին Պետերբուրգի Կազանսկի մայր եկեղեցու հրապարակում կադմակերպվում է մեծ դեմոնստրացիա: Ուսանողական այդ դեմոնստրացիային մասնակցում և ձերբակալվում է Արագին:

Յարական բանտային սարսափը ոչ միայն չի ջլատում նրա սեռուցիտն հաստատակամությունը, այլ է՛լ ավելի է կոփում նրան, սեռուցիտն դառնում է նրա տարերքը:

1903 թվին Արագին նորից է ձերբակալվում ու բանտարկվում, ապա աքսորվում է Անդրկովկաս:

Պետերբուրգյան տարիները հիմնականում ամբողջացնում, կազմակերպում են Արագու աշխարհայացքը, որոշակիորեն նրան կանգնեցնում են սեռուցիտի ճանապարհի վրա, լուսավորում են նրան լենինյան դադափարներով:

Արագին Անդրկովկաս է վերադառնում անսահման մեծ հավատով դեպի սեռուցիտի վերջնական հաղթանակը: Աքսորի պայմանական ժամանակը լրանալուց հետո նա նորից մեկնում է Պետերբուրգ, բայց արդեն անհնար է դառնում սևումը շարունակել: 1905 թվին վերջնականապես վերադառնում է Անդրկովկաս:

Վրա է հասնում 1905 թվականի սուսական առաջին սեռուցիտն, որը ցնցում է ողջ Ռուսաստանը:

Սեռուցիտն սակայն ժամանակավորապես պարտվում է, ցարական կառավարությունը դաժան հաշվհարդար է կատարում բանվորների և սեռուցիտն դադափարներով տարված մտավորականության հետ: Պայքարի դուրս եկած մարդկանցից ոմանք տեղի են տալիս, մանր բուրժուական մի շարք գրողների համակում է հուսալքումը, թախիժն ու վիշտը:

Հայ իրականության մեջ գրողներից Հակոբ Հակոբյանը միակն էր, որ կանգնած պատենշի վրա, կոչ էր անում բանվորներին՝ անդամաճան շարունակել պայքարը:

Հուսալքման, թախիժի այս օրերին է ահա, որ 1906 թվի վերջերին գրական ասպարեզ ոտք է դնում Մովսես Արագին:

Այդ թվի սեպտեմբեր ամսին «Մուրճ» ամսագրում Ֆերնանդո ծածկանունով տպագրվում է նրա առաջին սատիրական պատմվածքը «Դոն Կարապետի արշավանքը դեպի Կղերստան» վերնագրով:

Ուշագրավ է, որ առանց հուսալքության ճահիժն ընկնելու, նացիոնալիստական դադափարախոսությանը տուրք տալու, առանց տատանման, խարխափման, հենց իր առաջին գրվածքով Արագին միանգամայն սահմանադատվում է ազգայնական պահպանողական դադափարախոսությունից և հանգես է գալիս որպես դաշնակցական ավանտյուրիզմի, բուրժուական նացիոնալիզմի առաջին կրքոտ խարադանողներից, մերկացնողներից մեկը հայ իրականության մեջ:

Նա իր այդ սատիրական գրվածքում պատռում է դաշնակցության կեղծ դիմակը և ցույց է տալիս նրա հակաժողովրդական, ավանտյուրիստական ճիվաղային էությունը:

Ռեակցիայի տարիներին Արագին աշխատում է բանվորական խմբակներում, շարունակում է գրել մանր, արձակ բանաստեղծություններ, որոնց տպագրումը անհնար է դառնում քաղաքական ծանր պայմաններում:

1911 թվից, նա, Մ. Արագյան ստորագրությամբ աշխատակցում է «Արոր» ամսագրին՝ գրելով մի քանի մանր պատմվածքներ («Ջահելն ու ահելը», «Վերջին երազը», «Մենավոր լապտերը»): Սրանց մեջ ամենատու-

շաղրափն է «Վերջին երազը», որը լույս է տեսել 1912 թ. և կրում է բանվորական շարժման վերելքի որոշակի ազդեցությունը: Փաստորեն այդ պատմըվածքով էլ սկսվում է հայ պրոլետարական ուսուցչի տնային արձակը: «Վերջին երազը» նովելի նյութը վերցված է սեփական փորձից: Նախկին ուսանող Լևոնը նետվել է բանտը և տառապում է թոքախտ հիվանդությամբ: Նա բանտից ազատվում է, հայրենի գյուղն է վերադառնում ծայր աստիճանի քայքայված առողջությամբ ու ապրում է իր կյանքի աղետ վերջալույսը: Մահամերձ վիճակում Լևոնը երազում տեսնում է ուսուցչի համար մղվող պայքարը, իրեն էլ՝ բարեկազմ վրա, շարժման գեկավարների թվում: Լևոնը մեռնում է՝ իրեն պատկերացնելով ուսուցչի համար հաղթողների շարքում:

Այդ գեղեցիկ ու խորապես դադափարական սկիզբը դարձավ այն երկաթյա պատվանդանը, որի վրա խարսխվեց Մովսես Արազու ապագա դադափարական ստեղծագործությունը:

Առաջին իմպերիալիստական պատերազմի նախօրյակին Արազին հայ պրոլետարական պոեզիայի հիմնադիր Հակոբ Հակոբյանի հետ միասին դարկ է տալիս պրոլետարական գրականությունը: Նրանք հրատարակում են «Կարմիր մեխակներ» և «Բանվորի ալբոմ» ժողովածուները: Արազին մասնակցում է այդ ժողովածուներին սեղմ, պարզ ու անպաճույճ լեզվով գրված արձակ բանաստեղծություններով:

Այս շրջանում է, որ նա գրում է նախառուսուցի տնային շրջանի իր գրական գլուխ-գործոցը՝ «Արևը» արձակ բանաստեղծությունը, «Կիսատ տունը», ապա՝ «Կարմիր համբույրը», «Արյունոտ ծաղիկները», «Վերջին տերևը» և այլն:

Արազին մեծ խանդավառությամբ է դիմավորում Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռևոլյուցիայի հաղթանակը: Նրա մեջ տեսնում է մարդկություն փրկությունը, աշխատավոր ժողովրդին կաշկանդող շղթաների խորտակումը, տեսնում է հարյուր հազարավոր բանվորների իդեերի կատարումը և լցվում է նոր թափով ու խանդավառությամբ:

Անդրկովկասում գեռ իշխանությունը դանդաղ էր կոնտր-ռևոլյուցիոն գաշնակների, մենշևիկների և մուսավաթականների ձեռքին:

Իր ամբողջ գիտակցական կյանքը բանվոր դատակարգի պայքարին տրամադրած գրողը նորից նետվում է ուսուցչի հորձանուտի մեջ, մասնակցում է բանվորական ցույցերին, ժողովներին:

Մենշևիկյան կառավարությունը 1920 թվին նրան ձերբակալում է ու բանտարկում:

Արազին Սովետական իշխանության հաստատումը վրաստանում դիմավորում է բանտում, որտեղից նրան ազատում են սովետական կարգերը: Այս երջանկագույն օրը Արազին նկարագրել է իր «Սովետական առավոտը» ակնարկում:

Նրկար տարիների ընթացքում փայփայած դադափարների կենսագործումը տեսնելով սովետական պայմաններում, Արազին ամբողջովին նվիրվում է սովետական գրականությանը, միմյանց հետևից լույս են տեսնում նրա ուսուցչական, գունազեղ պատմվածքները:

1922—24 թվերին նա աշխատակցում է Թբիլիսիի «Դարբնոց» պար-

բերականին, «Մարտակոչ» օրաթերթին և Երևանի «Խորհրդային Հայաստան» օրաթերթին:

«Մարտակոչ»-ում լույս են տեսնում նրա մի շարք նովելները, այդ թվում «Արևելյան մոտիվներից», «Խալիչայի երգը» և «Արծաթի տակ» արձակ բանաստեղծությունները:

1923 թվին լույս է տեսնում նրա պատմվածքների առաջին ժողովածուն, որը պարունակում էր «Կիսատ տունը», «Արևը», «Վերավոր թռչունը», «Այլուհոտ ծաղիկները», «Կարմիր համբույրը», «Անցյալի նիւրհ», «Կարմիր հերոսուհին», «Ուղարկում եմ քեզ այս գլուխը», «Վերջին բարիկադը», «Անմահը»:

Այնուհետև գրեթե ամեն տարի լույս են տեսնում նրա նոր ժողովածուները:

1933 թվին Արագին լույս է ընծայում իր «Լուսնի շողերով» և «Զբվե՛ժի ցուրում» վիպակները:

1940 թ. լույս տեսած «Այրվող հորիզոնը» վեպը, որը մասամբ ունի կենսագրական բնույթ, պատկերում է ռևոլուցիոն շարժումները 900-ական թվականներին Պետերբուրգում, Կազանսկի հրապարակում տեղի ունեցած ուսանողական ցույցը, այդ ցույցին հեղինակի մասնակցությունը, բանտը և աքսորը:

Հայրենական պատերազմի ամբողջ ընթացքում Արագին սովետական հայրենասեր զրոյի իր կոչման բարձրության վրա կանգնած միմյանց հետեից գրում է մի շարք պատմվածքներ («Հայրենի հողը», «Աշխենը», «Պրոֆեսորը», «Խնձուխը», «Վերգինեն», «Ալեքը» և այլն), որոնցից մի մասը ամփոփվում է 1944 թվականին լույս տեսած «Անհաղթները» ժողովածուի մեջ:

* * *

Արագու նախասովետական շրջանի ստեղծագործությունները քանակով մեծ չեն: Այդ շրջանի նովելների թիվը հազիվ մեկ տասնյակի կարող է հասնել, սակայն դրանք կազմում են հայ սրբիտարական արձակ գրականությունից առաջին ծաղկեփունջը և իրենց գեղարվեստական արժանիքներով ու գաղափարական բովանդակությամբ արժանի են առանձնահատուկ ուշադրության:

Այդ նովելները, որոնք կարող են համարվել նաև արձակ բանաստեղծություններ, գրված են մեծ հուզականությամբ, խորը լիրիզմով, պարզ ու անպաճույճ լեզվով: Դրանք անմիջական են, անկեղծ, տպավորող և գերազանցապես տոգորված են ռևոլուցիոն ուժանտիզմով:

Խորապես գաղափարական և ռևոլուցիոն բովանդակությամբ Արագին հաճախ տվել է այլաբանական պատկերներով, որ ակներևաբար գալիս է Մաքսիմ Գորկուց և առանձնահատուկ ուժ է հաղորդում նովելին, զարժնում է այն ավելի ազդեցիկ ու գիպուկ:

Արագու գրական հերոսները վերացական, մտացածին տիպեր չեն, շատ ռեալ են, կենդանի և գործում են իրենց միջավայրում: Նրանք խտացնում են հայ աշխատավոր ժողովրդի ամենաազնիվ գծերը, սովորությունները, ունեն հարուստ հոգեկան աշխարհ: Այդ անգրագետ կամ կիսագրագետ գյուղացիները, որոնք երբեք քաղաքի երես չեն տեսել ու բուր-

ժողովական աշխատանք կոչված քաղաքակրթության մասին գաղափար են կազմել միայն իրենց կրած տառապանքից, ճանաչում են մարդը, կյանքը իր ամբողջության մեջ և դատողություններ են անում, փիլիսոփայում կյանքի մասին, իսկ այդ բոլորի եզրակացությունը, ամփոփումը հանդում է կապիտալիստական կարգերի ժխտմանը:

Արագու հերոսները հասարակական կյանքի նկատմամբ անտարբեր չեն, ակտիվորեն միջամտում են այդ կյանքին, հետաքրքրվում են, պայքարում, նրանք իրենց դժբախտությունը չեն բացատրում ճակատադրի կամ աստծո քմահաճ տնօրինությամբ, այլ դրա պատճառը տեսնում են սոցիալական անհավասարության մեջ:

Կապիտալիստական հասարակարգը դժոխային պայմաններ է ստեղծել աշխատավորների համար, հատկապես արդյունաբերական բանվորների համար, որոնք օրվա հացի կարոտ իրենց կյանքը քարշ են տալիս մեծ քաղաքի անարև և խոնավ նկուղներում:

Աշխատավորական այգույիսի ընտանիքի կործանումն է պատկերված Արագու «Արևը» արձակ բանաստեղծության մեջ (1913): Այգույի տըրված է իր երեք զավակներին՝ զրկանքի ու թշվառության դոհ տված աշխատավոր մարդու ամենարուսն ցատումը և կիզող տանջությունը «վերևի հարկում» ապրող հարուստների նկատմամբ, որոնք խլել են բանվորական ընտանիքներից ոչ միայն տնտեսական միջոցները, այլև բնության պարզեցները, արևի լույսը:

Նովելի վերջավորություն՝ «Դնա, հայտնիք աշխարհին, ասա վերևի հարկը արևի շողքերը խլեց, ստվեր ձգեց ներքևի հարկին ու սպանեց էն ոսկեհեր աղջկան» տողերը, մի ուժգին բողոք է, մարտակոչ՝ ուղղված բանվորի արյան գնով հղիացած հարուստ դասակարգի դեմ:

Կապիտալիստական շահագործման ենթակա «նեղլիկ փողոցի» այդ մարդիկ՝ Արագու տառապած հերոսները խորապես դիտակցում են, որ կապիտալիստական հասարակարգում աշխատավոր ժողովուրդը ավելի ստորագտնված է, քան նույնիսկ կենդանիները: Պարտեզի ծաղիկները ավելի մեծ հողատարություն ու գուրգուրանքի ենթակա են, քան ապրուստի միջոցներից դուրկ աշխատավորները («Արյունոտ ծաղիկներ»): Դրա համար էլ այդ հերոսները տողորված են հարստահարողների դեմ անհողողող պայքար մղելու վճռականությամբ:

Հեռագրատան երկրորդական պաշտոնյա Մելանյանը («Վանդակներում») դիտակցում է, որ իր քարշ տված ծանր կյանքը, իր կնոջ ու երեխաների դալուկ դեմքը, հյուծումը, այն բանի համար են, որ «հարուստ ու անհող երջանիկ դույզի համար» հաճելի կյանք ապահովվի և որ ցնորք է այդ հասարակարգում լավ ապրելու մասին մտածելը, այդ կաշկանդող կապանքներից, վանդակներից դուրս գալը, որ փրկությունը միայն շահագործող դասակարգերի դեմ մատասներին համախմբելու, պայքարի դուրս բերելու մեջ է:

Այս դիտակցությունն է, որ Մելանյանին գրեթե էքստազի մեջ ձգած քղափել է տալիս.

— Ես ձեզ հետ եմ... գնանք բոլորս միասին:

Եվ նոր տարվա շնորհավորական բառեր պարունակող հեռագրերը հա-

դորդելիս, հա տարվում է այդ պայքարի դադարներով ու պատկերացում է աշխարհի վերափոխումը՝ իր և իր նման մարդկանց միջոցով:

«Նա չխշխկացնում էր՝ շնորհավոր, շնորհավոր ու թվում էր՝ մի ուրիշ տոն է երկրի վրա, թե հսկա դանդեր են դողանջում օվկիանոսից օվկիանոս՝ ամբողջ աշխարհին ու ինքը կանգնած բարձր՝ մի աշտարակի վրա, դռնում է բյուրավոր ամբոխին.— Ուղղեցե՛ք կորացած մեջքերը, ծաղկեցրե՛ք թառամած կանաչները.... չկան այլևս վանդակները, դուք ազնաւեր, ազնաւեր»:

«Կիսատ տունը» պատմվածքը այլաբանորեն պատկերում է անաւարտ մնացած 1905 թվի ռեոլուցիան:

Այդ նովելի հերոսը՝ Սարգիսը աղքատ գյուղական աշխատող է, հողաւոր է և տնաւոր է: 1905 թվի ռեոլուցիայի օրերին նա փորձում է վերաւանդել իր մարդկային իրավունքները: Այն օրերին, «երբ մութ-մութ խորշերից ձայնեց դարավոր բողոքը», երբ հնչեց պատմության անհղ ձայնը, թե էլ հարուստ աղքատ չկա, այդ օրերին նա սկսում է կռուցել իր տունը, բարձրացնում է նրա պատերը: Սակայն ռեոլուցիան ժամանակավորապես պարտվում է, տունը կիսատ մնում, գյուղի հրապարակում դարձյալ իրենց դիրքերն են գրավում վաշխառուները, «հաստափոր Սանդրոն և նիհար ու չոր Մարտիրոսը»:

Ժամանակավորապես հաղթում է ինքնակալությունը: Արագին տակայն ի հավատք ունի ապագայի նկատմամբ: 1913 թվին գրված այդ պատմվածքի մեջ շատ որոշակիորեն ակնարկում է գալիք նոր ռեոլուցիայի մասին: Նրա հերոսը այն գիտակցության է եկել, որ միևնույն է, այդպես չի մնա, նա կռոււակին ասում է.

«Մի առվով որ ջուր է դնացել, մին էլ կդնա... սաղ աշխարհի տունն ա կիսատ մնացել, մենակ իմը հո չի: Լավ իմանաս, եմ օրերն ելի կգան, տունն կշինեմ, «ֆու աչֆն ել կհանեմ...»:

Գալիք այդ նոր ռեոլուցիայի անխուսափելիությունն է կազմում «Հեքիաթը» պատմվածքի դադարաւարական բովանդակությունը:

Կալվածատիրոջ հարստահարության ու կեղեքումների դժբախտ դոն Մարգարին — որի տունն ու տեղը հին կարգերը վերածել են ավերակոյտի, — փրկելու է հեքիաթի չորրորդ եղբայրը:

Այդ չորրորդ եղբայրը, որը «սլանում է ամպերից վեր իր կարմիր նժույգով, և գալիս է աղատելու Մարգարին իր խավար բանտից», այլաբանորեն ներկայացված սոցիալիստական ռեոլուցիան է. կապիտալիստական շղթաներից աշխատավոր մարդկությանը ազատող ռեոլուցիան:

Հաղթանակի նկատմամբ այդ անսահման հավատն է, որ Արագու այս շրջանի պատմվածքների հերոսներին դարձրել է համարձակ, պայքարող:

Արիություն, կորով, կամք ու վճռականություն կա նրանց մոտ: Բախտից հալածված այս մարդիկ հուսարեկ չեն ողբում իրենց դառը վիճակը, իրենց սանտիմենտալ լաց ու կոծով, թախիծով ու վշտով չեն համակում շրջապատը, համբերություն ու հնազանդություն չեն քարոզում: Նրանք բմբոստ են, մաքառող: Այդեպան Ակոփը («Յորհրդավոր ալգին»), որ տարիներ շարունակ տեսել է, թե ինչպես հարուստ ալգետերերը շահադործում են իր նմաններին, ճնշում նրանց, անպատվում են նրանց բնաւանական պատիւը, պայքարի ճանապարհը շատ որոշակի է տեսնում: Նա քաջ հավա-

տացած լինելով, որ «էս աշխարհում մի ծուռ բան կա, մինչև հուղիվի, հանգստություն չի լինի», այդ ծուռ բանը ուղղելու միջոցը համարում է աղտիվ դիմված պայքարը: «Սորհրդավոր այգին» պատմվածքի մեջ հիշատակված մարդիկ իրենց իրավունքն ու պատիվը պաշտպանում են կրակոցներով:

Նույնիսկ «Կովախնձորը» պատմվածքի փոքրիկ հերոսը, որը կիզող ատելությամբ է լցված իր նման աղքատ երեխաներին արհամարհող, ծաղրող հարուստ երեխաների նկատմամբ, իր թշնամի երեխաներին պատասխանում է որոշակի մարտահրավերով, քարկոծումով, որը շարունակվում է մինչև հաղթական վախճանը, մինչև կարմիր խնձորի ցած ընկնելը:

«Քարերը թռչում էին բարձր, բարձր ու նորից ընկնում, բայց ես համառությամբ շարունակում էի նետել: Քրտինքը պատել էր ճակատս, սիրտս ուժգին բարախում էր, բայց ո՞վ կարող էր ինձ ետ դարձնել կովից»:

Արագու այս շրջանի ստեղծագործությունների մեջ ուշադրավ է նրա «Կարմիր համբույրը», որը գրված է 1915 թվին, առաջին խմբերիալիտական պատերազմի ժամանակ:

Պատմվածքի մեջ նկարագրված են պատերազմի ահավոր ու ցնցող հետևանքները, հազարավոր ընտանիքների կործանումը: Այդ ամբողջ արհավիրքը նկարագրելով հանդերձ, Արագին հանդես չի գալիս սրպես պատերազմը դատապարտող ու պատերազմի երկյուղով մարդկանց սարսափեցնող մի գրող, այլ կոչ է անում դասակարգային կովի: Նրա հերոսը կարմիր համբույր տալով իր վիրավոր ընկերոջը, կոչ է անում համախմբվելու և պայքարելու. «Կովենք և մեր ընկերական շղթան, — ասում է նա, — եկ միացնենք ամուր և ամուր»:

«Մենք կսպասենք դիշերվան ու կելնենք, կզարթեցնենք դիակներին անթիվ ու կքայլենք դեպի քաղաքները քարահատակ: Բուք ու բորանի հետ մենք կխուժենք ամենուրեք, շոինդ ու շրխկոցով կբանանք փակ դռներն ու ներս կտանենք ցրտահար, արյունոտ մեր ճշմարտությունը: Մենք անհղաղորդ փողեր կհնչեցնենք, դժոխային սարսուռ կտանք մեր դահիճներին ու հրեղեն պատգամներ կնետենք աշխարհից աշխարհ: Ու կղապյն օրը... հաղթական կամարների տակով մենք կանցնենք նոր կյանքի շարքերով:

Ընդունիր համբույրս ընկեր, արյունոտ, կարմիր համբույրը»:

* * *

Արագու սովետական շրջանի ստեղծագործությունները բաղմաղան են թե՛ ժանրային առումով և թե՛ իրենց թեմատիկայով: Սովետացման առաջին տարիներին Արագին պահելով իր հիմնական ժանրը՝ կարճ նովելի ու աքձակ բանաստեղծության, որոնք շատ հաճախ ձուլվում են ու հանդես են գալիս միասնաբար, աստիճանաբար անցնում է վիպակի, նույնիսկ ծավալուն վեպի:

Արագու բաղմաժանր այդ ստեղծագործությունը արտացոլում է նոր՝ սովետական հասարակարգի բաղմաղան երևույթները:

Արագին ընթացել է մեր երկրի տնտեսական ու քաղաքական կյանքի հարցերին համընթաց: Բոլշևիկների պարտիայի լոգունդներին, առաջադրած

պահանջներին հավատարիմ՝ արձագանքել է յուրաքանչյուր շրջանի համար բնորոշ խնդիրներին:

Սովետացման առաջին շրջանի համար բնորոշ են Արագու «Արեւելյան մոտիվներ» շարքը: Այդ նովելների մեջ երևում է կապիտալիստական շահագործումից ու կեղեքումից ազատված սովետական դրողի ջերմ վերաբերմունքը դեռևս կապիտալիզմի ճիրաններում գալարվող աշխատավոր մարդու նկատմամբ: Դրանց մեջ սովետական ազատագրված քաղաքացին ձեռք է մեկնում բուրժուական շահագործման ենթակա աղքատին ու չքավորին, կոչ է անում նրան անցնել այս ափը:

«Խալիչայի երգը» պատմվածքում, գունագեղ պատկերներով պատկերված են կապիտալիստական գործարանային դժոխքում խամրած, իր ֆիզիկական ու հոգեկան արխաթյունը կորցրած մարդու տառապանքը:

Իր և իր անչափահաս երեխայի առողջությունը կապիտալին զոհաբերած, գործարանից դուրս շարժված Մահմեդի՝ հաշմանդամ որդուն շալակած մուրացկանության ճանապարհը բռնելը, այն անխուսափելի ճակատագիրն է, որին դատապարտված է կապիտալիստական հասարակարգում ամեն մի աշխատավոր:

Մահմեդի դատապարտի մարդկանց կյանքը ամբողջացնում է բեռնակիր Հասանի տրագեդիան («Արծաթի տակ»):

Հաղթանդամ, հուժկու բեռնակիր Հասանը թոքերի բորբոքումից հիվանդ, դեռևս չառողջացած, իր երեխաներին մի կտոր հաց ճարելու ծանր հարկադրանքի տակ շալակում է պարսիկ վաճառականի արծաթը պարունակող պարկը և ծանր, դժվարին քայլերով ուղղվում դեպի անգլիական բանկը: Պատվում են նրա ոտները, կայծկլտում աչքերը, թվում է թե աշխարհը դառնում է նրա շուրջը, բայց նա էլի քայլում է, որովհետև սոված երեխաները բազկատարած սպասում են հացի: Քայլում է Հասանը, բայց պարտվում է, հիվանդությունը հաղթում է նրան, ջլատում նրա վերջին ուժերը ու անգլիական բանկի աստիճանների վրա՝ անշնչացած գլորվում է գետին, հատակին սփռում սպիտակ արծաթը: Հասանի բերանից դուրս շատրվանող արյունը, նրա հիվանդ թոքերի այդ վերջին հեքը, ուժգին բողոք է ընդդեմ կապիտալիստական անարդ կարգերի:

Անհամեմատ ավելի ուշագրավ են Արագու վերականգնման շրջանի ստեղծագործությունները՝ «Ընկեր Մուկուշը», «Հանեսը», «Հազար դլխանի» և այլն:

Այս պատմվածքների մեջ Արագին սոցիալիստական ուխտի դմի մեթոդով փորձել է պատկերել նախառեղուցիտն շրջանում տառապած, չարչարված, հալածված, հոգեպես ընկճված իրավագուրի մարդու աստիճանական վերափոխումը նոր հասարակարգում, որտեղ նա դառնում է տիրապետող ուժ:

«Ընկեր Մուկուշը» համարձակ կարելի է համարել սովետահայ դրականության ամենահաջողված գործերից մեկը: Դրանով պետք է բացատրել, որ այդ պատմվածքը արժանացել է անմահ Մաքսիմ Գորկու դնահատմանը:

Երկար տարիներ տառապած, շահագործված կապիտալիստական գործարանում պահակություն անելով, իր երեխաների համար մի կտոր չոր հաց անգամ վաստակել չկարողացող Մուկուշի, որի կոշիկների վրա տա-

ընկերը միմյանց վրա դիզել են կարկատաններն ու ծանրացրել, նոր կարգերում աստիճանաբար վերափոխումը, գործարանային կոլեկտիվի մեջ վերածնումը, այդ կոլեկտիվի իրավահավասար անդամը դառնալը և վերջապես «Ընկեր Մուկուչ» դառնալը, հեղինակը տվել է ռեալիստական վառ դույններով, համոզիչ փաստարկումներով: Տիպական են հասկապես Մուկուչի գատուղությունները սովետացման առաջին օրերին: Մուկուչի մոտ սովետացման առաջին ամիսներին նոր կարգերի գաղափարը անխղճիորեն կապված է միայն տնտեսական պրոբլեմի լուծման, «հացի փայերի ավելացման» հետ: Հետագայում արդեն նա ըմբռնում է նոր հասարակարգը շատ ավելի լայն իրավական սոցիալական սահմաններում: Նա գիտակցում է, որ հասարակական նոր կարգերը ոչ միայն բերելու են իրենց հետ ապրուստի ավելի լայն միջոցներ, այլ, որ այդ կարգերում իր և իր նման տառապած մարդիկ բարձրանալու են կյանքի հատակից ու դրա փոխարեն իջնելու են շահագործողները ու այս ամբողջ նոր երևույթը նա փորձում է տեսնել ընկեր բառի մեջ: Նա գիտակցում է, որ նոր հասարակարգի կերտողներից, ստեղծողներից մեկը լինելու են ինքը և իր նման բանվորները, ուզում է, որ գործարանում իրեն ընկեր ասեն:

«Իհարկե, Մուկուչը գանգատ չունի, գործարանում ամենքը հետը սերով են վարվում, բայց թե որ կարդ է, պատիվ է, թող իրեն էլ «հրնգեր» ասեն, թե չէ, Մուկուչի սիրտը շատ է պակասում»:

Այդ դեռևս այն շրջանում է, որ գասակարգային թշնամին աշխուժ է, դեռ գլուխը բարձր է պահում ու գործարաններում, սովետական դյուղում կատարում է իր քայքայիչ աշխատանքը, զրպարտում ամենաազնիվ աշխատողներին, զրպարտում Մուկուչներին:

Ճիշտ այն պահին, երբ Մուկուչը սպասում է «հրնգեր» դառնալու, հավասարվելու բոլորի հետ, զրպարտվում է որպես գող: Սպասում են նրան դատի տալու: Մուկուչը կորցնում է իրեն:

«Էհ, մտածում է Մուկուչը, բանս վերջացած է, կտանեն, բա ինչ պիտի անեն... մթամ ով է իմ տերը... իմ գլուխը ջհաննամը, ինչ պիտի անեն երեխքս»:

Ընկերական դատի ժամանակ Մուկուչի աչքին ընկնում է Լենինի նկարը՝ կպցրած պատին:

«Ասում են լավ մարդ է,—մտածում է նա,—ախ, թե էտեղ լինե՞ր, ինձ կօգնե՞ր, ես էլ էս օրը չէի ընկնի»:

Նա դեռ չի գիտակցում, որ բացակա է Լենինը, բայց ներկա է լենինյան օրենքը, որը իր և իր նմանների համար է ստեղծված, և ահա այն պահին, երբ նա ապաստում է, որ կդատապարտեն իրեն, խոսում է գործարանի բանվոր Սահակը, խոսում է բարձր, գայրացած, ցասումնալից, մի պահ Մուկուչին թվում է թե իր վրա է բարկացել, միայն զարմանալին այն է, որ «հրեն, հրնգեր Մուկուչ ասաց, թե չարացած է Մուկուչի վրա, բա ի՞նչի է պատիվ անում, «հրնգեր» ասում»:

Բանվոր Սահակի ձառի վրա կառավարիչը վեր վեր է թռչում, մինչև տականջները կարմրում է, իսկ Մուկուչի կողքին նստած բանվոր Սերգոն ասում է նրա ականջին.

«Հը, տեսա՞ր Մուկուչ, ոնց հուշտ արինք քու կառավարիչին, մեզ բանվոր կասեն, հա՞»:

Ու այսպես, բանվորական կոլեկտիվը բարձր է պահում Մուկուչի պատիվը, ազատում է նրան զրաբարտության ցանցից, դառնում իսկական գողին: Բանվորները Մուկուչին առնելով իրենց շարքերը, վերափոխում են նրան հողեպետ, մտավորապես, սոցիալապես, պատմվածքի վերջում ընթերցողը արդեն Մուկուչին տեսնում է բոլորովին կերպարանափոխված, ավելի երիտասարդացած, գործարանի արտադրական ժողովում, երբ նախադասը ասում է.

Խոսքը պատկանում է ընկեր Մուկուչին...

Մուկուչից շատ բանով տարբեր չէ Հանեսը: Նա գյուղական աշխատավոր է, անցյալում ենթարկվել է կալվածատեր կուլակների շահագործմանը, ամբողջ հարստությունը խլել են նրա ձեռքից, դարձել է հողագուրկ մի բատրակ: Սովետական իշխանությունը հանեաներին ցույց է տվել նոր կյանքի ուղին, բռնել է նրանց, ձեռքից բարձրացրել վեր, կանգնեցրել իրենց գերքի վրա:

Սովետական գյուղում էլ, սակայն, դեռ ուժեղ է կուլակությունը, Սովետական իշխանության պետական գեղերետներով սահմանված օրենքները խախտվում են, գյուղի կուլակների և այդ կուլակներից խուսափող գյուղական ծառայողների հակասովետական գործունեությունը հետևանքով:

Անցյալում «աչքը վախեցած» Հանեսը նկատում է, որ ինչքան էլ կուլակ Սիմոնի հողամասից մի կտոր տրված է իրեն, բայց նա հնարավորություն չունի այն մշակելու: Կուլակ Սիմոնն իր աժդահակ որդիներով կանգնած է իր գլխին, չի թողնում որ ինքը վար անի:

Հանեսի ներքին պայքարը առաջանում է այն բանից, որ նա իր առջև տեսնում է թշնամի կուլակին իր որդիներով, բայց չի տեսնում, որ թիկունքում կանգնած է Սովետական իշխանությունը, նրան թվում է թե ինքն էլի պարտվելու է և, որ, շատ բան չի փոխվել գյուղում, դրա համար էլ նա միշտ ամեն մի քաղաքից եկողին մոտենալով, խնդրում է օգնել իրեն և պատմում է, թե.

«Էս բուլճեիկի կառավարությունը որ էկավ, Սիմոնի արտը խլեց ու տվեց իրան, Հանեսին ու հիմի նա չի կարողանում տերություն անել արտին, օգտվելով նրանից, Սիմոնը կոխվ է գցում, չի թողնում մոտ գնալ, իսկ էդ Սիմոնը ամենահարուստ մարդն է գյուղում:

— Խնդրում եմ մի էնպես հրաման տաս, — ասում է նա նորեկներին, — որ Սիմոնը վերջ տա, էլ կոխվ չգցի ու արտն էլ ինձ վրա պինդ հաստատվի»:

«Աչքը վախեցած» Հանեսը, սակայն, ըմբռնում է, որ իր և կուլակ Սիմոնի միջև կատարվածը այլևս տիպական չէ Սովետական կարգերում, և որ Սովետական իշխանությունը իր նման չքավորների շահերի պաշտպանն է, և ինքը պարտավոր է պայքարել այդ Սովետական իշխանության հեղինակության բարձրացման համար: Այդ դիտակցությունը, սերը դեպի նոր կարգերը նրան ուժ և եռանդ են ներշնչում և մղում են ճակատագրական մի քայլի՝ կուլակի սպանությունը:

Ուշագրավ է, որ Հանեսը այդ քայլը կատարում է ոչ միայն այն բանի համար, որ պաշտպանի իր աշխատանքի արդյունքը, այլ այն պատճառով, որ Սիմոնը ցանկանում է հարձակվել և պատռել գյուղատնտի քարտուղարի տված գրությունը Հանեսին:

Արագին լիովին պատճառարանել է Հանեսի այս արարքը: Այդ մի անհատ Հանեսի և Սիմոնի պայքարը չէր, այլ երկու տարրեր դասակարգերի պայքարը՝ բատրակների, նախկին չքավորների պայքարը, նույնիսկ սովետական կարգերում իրենց վրա հսկողություն, նորից բարձրանալ ցանկացող, նոր կարգերի կատաղի թշնամի կուլակուլթյան դեմ:

Հանեսը սպանությունից հետո ոչ միայն չի զղջում, այլ, ինչպես հեղինակն է վկայում, տրամադրված է իրեն հարցնողներին պատասխանելու.

«Ես եմ սպանել և եթե վեր կենա, նորից կսպանեմ»:

Արագու Բենոյին էլ («Հաղար գլխանի») ուժ ու համարձակություն տվողը Սովետական իշխանությունն է, իր թիկունքում կանգնած հաղարավոր աշխատավորները, որոնց աջակցությամբ և օժանդակությամբ նրան հաջողվում է մերկացնել, դուրս շարտել իրենց շարքերից կոլխոզային տնտեսության մեջ սողոսկած, այդ տնտեսությունը ներսից քայքայելու ձգտող դասակարգային թշնամուն:

Կուլակուլթյան դեմ մղվող պայքարը իր արտացոլումն է գտել Արագու մի շարք ուրիշ պատմվածքներում: Դրանցից են՝ «Մոլախոտը», «Անխուսափելին», «Փուչ Արելը», «Դավադրությունը», «Դայերի ճամբին», «Նեղ փողոցի սիմֆոնիան» և այլն: Սրանցից յուրաքանչյուրի մեջ տարրեր ձևերով տրված է նույն մահվան դատապարտված դասակարգի և նոր վեր ելնող դասակարգի դուռնաբացը: «Անխուսափելին» նովելում հնի և նորի այդ պայքարը զրահորված է Մեծլումյանի և Մաղաքյանի ճակատագրական բախման մեջ: Այստեղ էլ, ինչպես «Ընկեր Մուկուչը» պատմվածքում, սովետական ծառայողների կոլեկտիվը իր պաշտպանության տակ է առնում համեստ աշխատող հաշվապահ Մաղաքյանին ու մեկ մարդու նման ծառանում է սովետական հիմնարկում ճեղքվածք առաջացնելու ձգտող Մեծլումյանի դեմ:

«Դավադրությունը» նովելում այդ բախումը տրված է շատ ավելի դիպուկ և պատճառարանված: Այնտեղ կոլխոզը քայքայելու ձգտող, կոլխոզային աշխատանքը լքելու սրռում տվող գյուղացիների դեմ դուրս է գալիս ոչ միայն գյուղի աշխատավոր զիտակից մահը, այլև նոր սերունդը՝ հանձին կոմերիտմիության և պիոներիայի. ու այդ նոր սերունդի հանդես գալը կոլխոզային աշխատանքին մասնակցելու ցանկությունը, հարկադրում է դասակարգային թշնամու ձեռքին դործիք դարձած տատանվող գյուղացիներին՝ տեսնել իրենց իսկական ճանապարհը, համոզվել, որ ապագան այդ սերունդի գնացած ուղու մեջ է, ու հետևել նրան:

Հնի և նորի պայքարը ուշադրավ ձևով է տրտահայտված Արագու «Բարեկոնի աշտարակը» կարճ նովելում: Միջակ տնտեսության տեր Մուքեղը անգրագետ է, բայց իրենց գյուղի տիրացուին կարդալ տալով, ծանոթ է կրոնական գրքերի մի քանի առասպելներին ու պատմություններին, այդ թվում Բարեկոնի աշտարակաշինության պատմությանը: Նա Սովետական իշխանության ոչ թշնամի է, ոչ էլ բարեկամ, թշնամի չէ, որովհետև այդ իշխանության օրենքներում չի տեսնում իրեն փաստող որևէ բան, բարեկամ էլ չէ, որովհետև սովետական իշխանությունը մերկացնում է կրոնը, որպես ժողովրդին փաստող մի թույն, իսկ ինքը հավատացյալ է: Բայց ահա նա լսում է հակակրոնական դասախոսություններ, տեսնում է հիդրոկա-

յանի կառուցման ժրաջան աշխատանքը: Ու ինչքան էլ որ այդ հիգրոկա-
յանի աշխատանքը նրան թվում է աշտարակաշինություն, թե անխուռա-
փելիորեն ապարդյուն է անցնելու, դրան մասնակցող մարդիկ պատժվելու
են ասածս կողմից, ինչքան էլ որ համոզված է, թե երբեք «ջրից լիս դուրս
չի գա», այնուամենայնիվ շրջապատի համատարած խանդավառությունը,
ոգևորությունը, քաղաքից եկած իր բանվոր որդու շատ որոշակի ու հա-
համոզիչ խոսքերը, նրան գցում են երկընտրանքի մեջ: Նա տատանվում
է, մտածում: Իսկ երբ կատարվում է իր համար անսպասելի հրաշքը,
գյուղը ստանում է էլեկտրական լուսավորություն, հանդիսավոր բացման
օրին նա իր տարիների ընթացքում երկյուղածությամբ պաշտպանած
կրոնական գիրքը տանում ու գնում է էլեկտրական լուսավորության սյան
տակը: Այդ հնի անձնատվությունն է նորին, այդ նորի հաղթանակն է
գյուղացի Մուքելի մոտ:

Արագու հերոսներից մի քանիսն էլ, երբեք չհամակերպվելով հանգերձ
նոր կարգերին, այդ կարգերում տեսնելով իրենց դասակարգի ոչնչացումը,
անուժ են զգում իրենց դիմադրելու, դժգոհությունը թաքցրած սրտներում,
տեղի են տալիս, հալչում են, չքանում ասպարեզից:

Այդպիսի պատմվածքներից է «Հին ժամացույցը»: «Երկու թագավոր-
ների շրջանով անցած» հին հարուստի տան կահ կարասիքի հետ սև շուկա
դուրս եկած այդ ժամացույցը իր միակար չխկչխկոցով, այլաբանորեն
«զղարարում է հին հասարակակարգի կործանումը ու կրկնում է.

— Մեռնո՛ւմ եմ, մեռնո՛ւմ եմ:

Իր հին ժամացույցը դուրս բերող պառավը և հին գրքերը փողոցում
սփռելով ծախող ծեր գեներալը («Անցյալի նիրհը») երկուսն էլ նույն մեռ-
նող հասարակակարգի վերջին ներկայացուցիչներն են: Մրանք նորի հետ
ամենեին չհամակերպվելով հանգերձ, հոխորտացող, ըմբոստացող չեն, կըտ-
րել են իրենց հույսը հնի վերակենդանացման մասին, և հենց այդ էլ ջլա-
տել է նրանց, ընկձել: Նրանք դարձել են մի տեսակ ապրող մեռելներ:
Այդպես է հենց ծեր գեներալը, որի կյանքի ամբողջ իմաստը փողոցում իր
հին գրքերի մոտ նստած նիրհելն է, հավիտենական նինջը:

Մրանցից շատ բանով չի տարբերվում նախկին հարուստ Աղասյանը
(«Անցվորը»), որը նոր կարգերում կորցրել է իր ոտքի տակի հողը ու իր
նախկին ապարանքների մոտով անցնում է դրեթե անտարբերությամբ,
կարծեք չի նկատում, միայն ասում է ինքն իրեն՝ անցիր, անցիր:

Մի քիչ տարբեր է Թավարբեկյանը («Տեսիլ»): Նա հին չինոֆիլ է,
ղեռես նախասովետական տարիներում դարձել է պաշտոնաթող: Հին կար-
գերում նա տանը պահում է իրեն որպես արքայական չինոֆիլի, սիրում
է հոխորտալ, հրամայել, կտրուկ կարգադրություններ անել, ամեն բոպե
կնոջը հիշեցնելով, որ ինքը «նորին կայսերական մեծության չինոֆիլն»
է եղել:

Իսկ երբ գալիս է ռեդուցիան, հաստատվում են Մովսեսական կար-
գեր, Թավարբեկյանը կորցնում է իրեն, ընկնում ծայր աստիճան հուսա-
հատության մեջ, սարսափից փողոց դուրս չի գալիս, տանն էլ իր իշխա-
նությունը, լիազորությունները հանձնում է կնոջը:

Թավարբեկյանը նույնպես այդ կործանվող հասարակակարգի վերջին
մոհիկաններից է, դժգոհ, բայց անուժ: Մահայն նա, նախորդ պատմվածք-

ների հերոսների նման, հեշտ կերպով համակերպվող չէ, նրան թվում է, թե միևնույնն է, Վնորին կայսերական մեծության» կարգերը նորից կհաստատվեն:

Հենց այդ զգացմունքն է, որ նրա մեջ ծավալ ստանալով, մեծանալով, նրան գցում է հիստերիկ վիճակի մեջ, հարկադրում է նրան դնալ և երկրպագել փողոցով անցնող ցարական զորքի ու գեներալների կառքի առջև, առանց ըմբռնելու, որ այդպիսի բան չէր կարող լինել Սովետական իշխանության ժամանակ և որ այդ՝ կինոնկարահանման համար պատրաստված շքերթ է...

Պատրանքի ու իրականության այդ ուժգին բախումն էլ կայծակի արագությամբ վերջ է տալիս հին շինոթիկի կյանքին ու նա էլ անշնչացած ընկնում է այդ կեղծ կառքերի, կեղծ գեներալների ոտների առջև:

Արագու ուշադրավ դործերից են «Ջրվեժի ցուքում» և «Լուսնի շողերով» վիպակները, որոնք վկայում են հեղինակի անժխտելի ստեղծագործական աճը և լայն կտավ ստեղծելու կարողությունը:

«Ջրվեժի ցուքում» վիպակում արտացոլված է երկրի սոցիալիստական վերակառուցման համար մղված պայքարը: Հեղինակն այնտեղ արծարծում է մի շատ կարևոր պրոբլեմ՝ սովետական մարդու հոգեբանության կազմավորումը, անցյալի մնացուկների վերացումը մարդկանց գիտակցության միջից, նոր՝ կոմունիստական բարձր ու վեհ բարոյականության շաղկապումը ստեղծագործական աշխատանքի հետ:

Այս շատ բարդ խնդիրը լուծված է բուրժուական կենցաղի, սովորությունների, բարոյականության ուժեղ ազդեցությամբ սոցիալիստական կարգերը եկած ինժեներ Թարյանի հոգեբանական անցումով, ամբողջովին նորին նվիրվելով, որը բաց է անում նրա առաջ գիտական և հասարակական դործունեության անսահման հեռանկարներ, դարձնում նրան սոցիալիզմի համար մղվող պայքարի առաջամարտիկներից մեկը:

Թարյանը հոգեբանորեն վերակառուցվելուց առաջ սովորական մի քաղքենի է, փառասեր, հարստանալու, ավելի փարթամ ապրելու տենչով տարված մի էգոիստ: Հանրային օգուտը, պետական ու հասարակական պահանջը ստորագասվում են նրա անձնական շահին:

Իր մասնագիտական հմտության շնորհիվ ձեռք բերված հաջողությունները, նվաճումները, ոչ թե դարձեցնում են նրա մեջ սոցիալիստական հասարակությանը օգտակար դառնալու, սովետական քաղաքացու իր պարտքը կատարելու ազնիվ զգացում, այլ նրա առաջ ցցում են հետադա ավելի փարթամ կյանքի հեռանկարը, որը քաջալերվում, թեավորվում է նրա՝ նույն բուրժուական մեշտանական գաղափարներով տոգորված, կնոջ կողմից:

Կոլեկտիվից կտրված, նոր ու թաքմ ուժերի, այդ թվում երիտասարդ, բայց տաղանդավոր ինժեներների, փորձառու վարպետների կարծիքը արհամարհող, նրանց հալածող Թարյանը մոլորվում է իր եսի ոլորտներում, ինքնահոսի է թողնում շինարարության աշխատանքը: Նա չունի աշխատանքային կոնկրետ պլան, դանդաղաշարժ է, չի կարողանում ժամանակի հետ ընթանալ, ուշացնում է շինանյութի հայթայթումը, չի մտահոգված բանվորների կուլտուր-կենցաղային կարիքներով, թերություններ, որոնց

համար իրավացիորեն ծաղրվում է պատի թերթում և կանգնում փակուղու առաջ, իսկ նրա ղեկավարած օրեկտում առաջանում է մեծ ճեղքվածք:

Ահա այս վիճակումն է Մարգին ներկայացնում թարյանին վիպակի սկզբում, երբ բանվորական ամբողջ կոլեկտիվը, ինժեներ-տեխնիկական անձնակազմը մեկ մարդու պես արտադրական խորհրդակցությունում դուրս են գալիս և քննադատում են թարյանին, բոլշևիկյան անողորձությամբ հրապարակի վրա են դնում նրա սխալները, այդ սխալների տղեկալի հետևանքները, ցույց են տալիս փակուղուց դուրս գալու ճանապարհները:

Թարյանը, սակայն, ունի մի առավելություն, որը հնարավորություն է տալիս նրան դուրս գալու կործանումից: Նա ղիտակցում է իր սխալները, շարունակ ինքն իրան հարց է տալիս. «Իսկ այս ամբողջի մեջ չկան արդյոք ձեր սեփական սխալները»:

Սեփական սխալների այդ ղիտակցմանը նպաստում է Մոսկվայից «Կայծեր» ժուռնալի խմբագրության կողմից եկած Լիզան: Կենսուբախ, վառվռուն, անկեղծ ու անմիջական այդ ուսու աղջկան խորթ են կեղծիքն ու անձնական շահի հետապնդումը, քծնանքն ու շողոքորթումը: Լիզան աստիճանաբար հեղաշրջում է թարյանին, նրա մեջ կառուցում, ստեղծում է նոր մարդուն, սոցիալիստական ղիտակցության եկած, սովետական ինտելիգենտին:

Լիզան տեխնիկական այդ հին ինտելիգենցիայի ներկայացուցչին չի վերափոխում ոչ հրաշքով, ոչ իր թովչանքով, և ոչ էլ առհասարակ միայն իր անհատական արժանիքներով: Լիզայի մեջ խտացված են մի կողմից սովետական մարդուն հատուկ վեհ գծերը՝ հայրենասիրությունը, անձնագործությունը, նվիրվածությունը, եռանդը, մյուս կողմից նա ամենից առաջ կոլեկտիվի անրաժանելի մասն է, թարյանից առաջ ինքն է այդ կոլեկտիվում թրծվում, կոփվում, մերվում:

Լիզան վերացականորեն ոգևորվող, կյանքից կտրված մի աղջիկ չէ, նա ակտիվ կազմակերպիչ է, շինարարական աշխատանքի եռանդուն մասնակից: Նրա հաստատ համոզումով սոցիալիստական շինարարությունը պահանջ ունի հերոսների, իսկ հերոսը պետք է հանդես գա աշխատանքում, պայքարում: Նա՝ մոռանալով իր անձնական հակումները, նույնիսկ սերը, պետք է տարվի ընդհանուր գործով, ընդհանուրի օգուտի մեջ որոնի իր երջանկությունը:

Թարյանի ղիտակցության միջից քուրժուական մտածողության հետքերի վերացումը կատարվում է դժվար, ծանր աշխատանքով: Ինչպես որ մի ամբողջ կոլեկտիվ աշխատում է թարյանի ղեկավարած օրեկտը կառուցելու համար, այդպես էլ ամբողջ կոլեկտիվը աշխատում է նրա ղիտակցության միջից հնի մնացուկները լիկվիդացնելու համար:

Ամենից առաջ այդ ուղղությամբ աշխատում է Գետաշենի կոլեկտիվը, որի վճռական խոսքը արտահայտվում է արտադրական խորհրդակցությունում: Այս ուղղությամբ տեական աշխատանք է կատարում պարտիական ղեկավարությունը և վերջապես Լիզան՝ թարյանի հոգեբանության վերափոխման այդ հմուտ ինժեները:

Վերափոխված թարյանը անձնուրաց աշխատանքի մեջ է տեսնում ճշմարիտ ձգտումը, սերն ու հոգեկան երջանկությունը, ու այդ աշխատանքի մեջ՝ քլունդը ձեռքին ավելի գեղեցիկ ու բարձր է թվում նրան Լիզան:

Արագու «Ջրվեժի ցուքում» վիպակը ունի որոշ թերություններ: Այդ թերություններից է, ամենից առաջ ինժեներ Թարյանի հապճեպ որոշումը կնոջից բաժանվելու մասին: Հեղինակը նույնիսկ մոռանում է հիշատակել, թե նա այդպիսի մի ճակատագրական քայլ կատարելուց առաջ մտածել է արդյոք իր երեխաների մասին: Վիպակի սկզբում Թարյանը հանդես է գալիս երեխաների տեր մի հայր, նա կազմել է իր ընտանիքը, սիրում է երեխաներին և հանկարծ ամբողջովին թողնում է իր ընտանիքը, երեխաներին, առանց հոգեկան սրևէ ապրումի, դժվարության: Վիպակում թույլ է դժված Թարյանի կնոջ քաղքենիական կերպարը: Այն արարքներով և գործողությամբ, որով հանդես է գալիս Թարյանի կինը, դեռևս քիչ է իրավունք տալիս ամուսնուն, լքելու իրեն ու երեխաներին:

Այս բոլորով հանդերձ, վիպակի որոշ կերպարները, հատկապես Լիդան, ինժեներ Թարյանը, դժված են վարպետությամբ և անտարակույս սովետահայ արձակի ստեղծած լավագույն կերպարների շարքում կարող են դասվել:

Գյուղատնտեսության կոլեկտիվացումը արտացոլող սովետահայ գրականության մեջ իր արժանի տեղն ունի Արագու «Լուսնի շողերով» պատմվածքը, սրի մեջ հեղինակը արծարծել է կոլխոզ շինարարությունը, գյուղատնտեսության մեքենայացումը, կուլակության լիկվիդացիան. այլ խոսքով, այն հիմնական խնդիրները, որոնց լուծումով պայմանավորված էր սովետական սեկտորի հաղթանակը գյուղում:

Այս պատասխանատու դերը, որպես կատարողներ հանդես են գալիս ամենից առաջ սովետական հայրենասեր, կենսախինդ ու նվիրված երիտասարդ գիտնականները, գյուղում պրակտիկայի եկած գյուղատնտեսներ Գուրգենն ու Հասմիկը, որոնց մեծապես օժանդակում է հին ուսուցիչներին սերնդի ներկայացուցիչ Միքայելը:

Միքայելի, Գուրգենի և Հասմիկի փոխհարաբերությունը հին և նոր սերնդի սովորական փոխհարաբերություն, համագործակցություն չէ: Միքայելը տարբեր է ինժեներ Թարյանից, այլապես Գուրգենն ու Հասմիկն էլ հարկադրված կլինեին նույնպիսի ծանր ու հարատև աշխատանք կատարել, ինչպես Լիդան:

Սովխոզի գիրեկտոր Միքայելն ըստ էության հին մարդ չէ: Նա անցյալում եղել է նվիրված ուսուցիչներ, կոմիվել է բանվորական շարժումների մեջ, պայքարել է հանուն կալվածատիրական Ռուսաստանի տապալման, հանուն բանվորա-գյուղացիական իշխանության հաղթանակի ու այժմ Սովետական իշխանության գոյության մեջ տեսնում է իր գաղափարների հաղթանակը, իր երազների իրագործումը, դրա համար ամենեին հետ չի մնում երիտասարդ էնտուզիաստներից, իր փորձառությամբ, հմտությամբ, հեղինակությամբ օժանդակում է նրանց շատ և շատ հարցերում:

Նոր կյանքը երիտասարդացրել է Միքայելին, նրան ներշնչել արիություն և կորով: Նրա հաստատ համոզումով անհնար է սոցիալիստական իշխանությունը առաջ տանել, սոցիալիզմը կառուցել, առանց անձնվիրության ու հերոսական աշխատանքի: Միքայելի ամբողջ ձգտումն է մեքենայացնել սովխոզի աշխատանքը, ժամանակակից գիտության վերջին խոսքով դինել այն ու միաժամանակ նպատակ կոլեկտիվացման տարածմանը, գյուղի լուսավորություն աշխատանքներին:

Արագին կարողացել է վարպետ գրչով տալ կուլակների որոշակի ազդեցութեան տակ դանվող գյուղի կուլեկտիվացումը Միքայելի և երկու երիտասարդ էնտուզիաստների ջանքերով: Կենդանի է նկարագրված հատկապես կուլեկտիվացմանը նվիրված ժողովը: Հանդես են գալիս կուլակների գրգռմամբ ժողովին մասնակցող մարդիկ, իրենց էգոիստական, սեփականատիրական պահանջներով, որոնց հիմքում ընկած է խոր ատելությունը Սովետական իշխանութեան նկատմամբ: Հանդես են գալիս գյուղական չքավորները, այն մարդիկ, որոնց ուսերի վրա է կանգնած նոր հասարակարգը, որոնց շահերի պաշտպանն է Սովետական իշխանությունը:

Նրանցից մեկը ասում է.

«Էստեղ մեզ ասում են, թե կոլխոզ հարկավոր չէ, բայց ովքեր են ասողները. ենթակուլակները, կուլակի մարդիկ: Կուլակների համար, ինչ ասել կուզի, չի հարկավոր ոչ կոլխոզ, ոչ էլ Սովետական իշխանություն. դրանց համար միայն հարկավոր է, որ ամեն բան մնա իր առաջվա տեղը, որ իրանք տեր ըլեն, մենք նոքար. բայց էդ հին ժամանակն անցավ: Ձեզ համար կոլխոզը մահ է, գնացեք ձեր գլխներին վայ տվեք, իսկ մենք, չքավորներս ու բատրակներս ուզում ենք, որ կոլխոզ լինի և մեր ուղածն էլ կանենք»:

Արագին «Լուսնի շողերով» վիպակում փորձել է առաջ քաշել սովետական դրական հերոսի կերպարը, այդ հերոսի միջոցով լուծել անհատի ու հասարակութեան փոխհարաբերությունը, ցույց տալ անհատի վերափոխող շինարար դերը հասարակական կյանքում, աշխատանքում, ստեղծագործական կուլեկտիվի մեջ:

Արագին միաժամանակ ներկայի հիման վրա փորձել է տեսնել այն նորը, որը եթե տիպական չէ այժմ, այս էտապում, ապա անպատճառ տիպական կլինի ապագայում, որովհետև կան դրա համար բոլոր նախադրյալները և այդ խարսխված է սոցիալիստական ինդուստրիայի ու տեխնիկայի վրա:

Այդպիսի միանգամայն ռեալ կանխատեսում է սոցիալիստական ուժանտիղմի սկզբունքով այս վիպակում Արագու պատկերացրած ապագա կոմունիստական հասարակարգը:

Գյուղի հաջող կուլեկտիվացումից հետո, երիտասարդ էնտուզիաստները, որոնց մեջ միաձուլվել է հայրենիքի սերն ու փոխադարձ մտերմական կապը, առանձնացած մի բլուրի վրա, երեակայությամբ պատկերացնում են ապագա կոմունիստական հասարակարգը, երբ խաղառ վերացել է սեփականատիրական հասարակարգի ամենավերջին մնացուկներն անդամ և մարդիկ ապրում են կատարյալ գիտակցական աշխատանքի շնորհիվ ձեռք բերված ամենաբնականի ու պայծառ կյանքով: Մարդը այդ հասարակարգում ապրում է իր մտավոր կատարյալ ծաղկումը: Ամբողջ տիեզերքը այնտեղ ստորադասված է մարդ արարածին: Նրա կամքը, ստեղծագործական աշխատանքն է վերափոխել այդ բոլորը, հպատակեցրել իրեն:

Արագու պատկերացրած այդ ապագա կոմունիստական հասարակարգը հեռու է ուտոպիական որևէ հատկանիշից, այն ռեալ է, կոնկրետ, որոշակի և պատճառարանված է լինվին հենց նոր, մեր սովետական առաջավոր տեխնիկայի ու գիտութեան ընձեռած հնարավորություններով:

«Այրվող հորիզոն» վեպը Արագու ամենածավալուն և ընդարձակ գործն է ու սրտը հափտվ կրում է ինքնակենսագրական բնույթ: Այդ վեպը հայ գրականություն մեջ առաջինը արտացոլում է 1900-ական թվականներին Պետերբուրգում ծավալված ուսանողական ռեուլցիոն շարժումները և այդ շարժումներին հայ ուսանողության մասնակցությունը:

Որպես ժամանակակից և մասնակից այդ շարժումներին, հեղինակը ջերմ ու կենդանի պատկերներով նկարագրել է ուսանողական կյանքը Պետերբուրգում, համալսարանական ու արտահամալսարանական առօրյան:

Համալսարանական կյանքը միապաղաղ է, ձանձրալի, ավանդվում են բացառապես պաշտոնական չոր ու ցամաք զիտություններ, ամենազգուշ վերապահումներով:

Համալսարանի պատերից ներս և դրսում, ամենուրեք, շրջում է սեկտետի ուրվականը, վխտում են լրտեսները:

Քաղաքական այս ծանր, խստագույն ու հեղձուցիչ մթնոլորտը ջլատում է մարդկանց սեփն ու եռանդը:

Նույն Պետերբուրգում, առկա է սակայն մի այլ աշխարհ, որը էապես տարբեր է պետական պաշտոնական հսկողության ցանցի մեջ դանդաղ կյանքից: Այդ՝ բանվորական և ուսանողական պայքարի աշխարհն է, ազատության ձգտող, ազատության համար մաքառող մարդկանց աշխարհը, որը, չնայած դժվարին պայմաններին՝ ներքին դավաճանների առկայությունը, օրեց օր ընդարձակվում է, մեծանում, իր ոլորտի մեջ առնում նորանոր մարդկանց, անձնուրաց երիտասարդների և դառնում է ցարիզմին սարսափ պատճառող անկղաքունց մի ուժ, մի երկաթյա բռունցք՝ ուղղված բռնապետության դեմ:

Հակառակ ցարական պաշտոնական օրենքի սահմանած խստություններին, այդ աշխարհում տիրում է ազատասիրությունը, ջերմ ընկերասիրությունը, անձնազոհությունը: Այնտեղ բոլոր ժողովուրդների պատկանող անհատները հավասար են, եղբայրացել են, հանդես են գալիս նույն սկզբունքների պաշտպանությունը, պայքարում են նույն ընդհանուր թշնամու դեմ:

Այս երկրորդ աշխարհը բաց է անում մարդու հոգու զաղանարանները, նրան եռանդ ու հավատք է ներշնչում ապագայի համար, նրան տալիս է ապրելու ու պայքարելու անսահման մեծ լիցք:

Ու այս բոլոր առաջադեմ գաղափարները գալիս են մարքսիստական լենինյան գրականությունից: «Կոմունիստական մանիֆեստը», Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի աշխատությունները, լենինյան «Իսկրա»-յի համարները կարողացել են ուսու, վրացի, հայ և այլ ազգությունների բազմաթիվ մարդկանց ստքի հանել ընդդեմ ցարական բռնակալության:

Այս վեհ ու սրբազան պայքարի ֆոնի վրա է, որ Արագին կերտել է իր ռեուլցիոն հերոսների պայծառ կերպարները: Ռուս ռեուլցիոն ուսանողներ Վերան, Պետրովը, ռեուլցիոն բանվորներ Սակալովը, Շիրովը, հայ ուսանողներ Դարունյանը, Լեոնյանը, Ալմազովը և ուրիշները գծված են վառ, կենդանի գույներով իրենց հարազատ միջավայրի մեջ: Նրանք՝ ընդհանուր գործի մեջ հանդես բերելով իրենց անձնուրաց մասնակցությունը, մնալով հանդերձ ռեուլցիայի զինվորադրված մարտիկներ, ունեն

իրենց անհատական որոշակի հակումներն ու բնավորության շեշտված գծերը, որոնք ավելի են ամբողջացնում նրանց կերպարները:

Վերան՝ զրադարանում մարքսիստական գրքերից իր սեփականներ եղբոր համար ցիտատներ արտադրող, աշխատանքի ընթացքում աստիճանաբար սեփականության նվիրված այդ ուսու հայրենասեր աղջիկը, ուսու գաղափարական ու տոկուն կնոջ կատարյալ տիպարն է, որի անձնական հար, նախասիրությունները, սերը, ձգտումները ձուլված, միացած են ընդհանուր դործի, սեփականության հետ:

Վեպի գլխավոր հերոս Լեոնյանը հենց սկզբից պատրաստի մարքսիստ, սեփականներ չէ: Սկզբում տարված է Հերակլիտի փիլիսոփայությամբ: Այդ շրջանում նա դժգոհ է ցարական իրավակարգից, քաղաքական ծանր պայմաններից, բայց չգիտի ելքը, ճանապարհը: Այդ ճանապարհն է, որ նրան ցույց են տալիս ուսու սեփականները: Հանձին Վերայի, նա տեսնում է սեփականության անսահմանորեն նվիրված մարդկանցից մեկի տիպարը, հեռվից գաղափար է կազմում Վերայի սեփականներ եղբոր մասին:

Վերայի հետ նրա ծանոթանալը, մտերմությունը, փորձված սեփական ուսանողներ Պետրովի, Գարունյանի հետ հաղորդակցելը, Մարքսի «Կապիտալ»-ի, Լենինի «Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» աշխատության և լենինյան «Իսկրա»-յի ընթերցումը, այս բոլորը անվերապահորեն նրան կապում են սեփական շարժման հետ, նա նետվում է ցարիզմի դեմ մղվող ընդհատակյա պայքարի մեջ, լինում է ուսանողական ցույցերի առաջին շարքերում, ձերբակալվում է, բանտարկվում, ազատվում, ավելի սեփական աշխատանքի անցնում և վերջապես նորից բանտարկվում, աքսորվում դեպի Սիբիր:

Լեոնյանի անցած այս ճանապարհը մարտական մկրտությունից մինչև Սիբիր աքսորվելը ամբողջացնում են սեփական մարտիկի կերպարը:

Լեոնյանը հոխորտացող, մեծամիտ չէ, նա ծանրախոհ է, կշռադատող, բայց միաժամանակ աներկյուղ: Հաղթանակի հավատը նրան հեռու չի պահում որևէ սխրագործությունից, ինչքան էլ այդ լինի վտանգավոր:

«Այրվող հորիզոնը» վեպի ամենաուշագրավ դեմքերից մեկն է «հավիտենական ուսանող» Ալմազովը, Կովկասյի այդ կենսուրախ, ճարպիկ, անվախ ու զվարճասեր երիտասարդը:

Բնավորության շատ գծերով Ալմազովը տարբերվում է Լեոնյանից: Հակառակ վերջինիս լրջությամբ, զգուշությամբ, ծանրախոհությամբ, Ալմազովը կատակասեր է, հաճոյախոս, մասամբ արկածների սիրահար, երկրից երկիր թափառող, սիրում է լինել խնձույթներում:

Չնայած այս տարբեր գծերին, Ալմազովին և Լեոնյանին միացնում է նույն գաղափարը՝ սեփական պայքարը ցարիզմի դեմ: Այս հարցում Ալմազովը ոչ միայն հետ չի մնում իր ընկերներից, այլ շատ կողմերով աչքի է ընկնում: Նրա բնավորության գծերը՝ անվախությունը, ճարպկությունը, համարձակությունը, խիզախությունը արամադրվում են սեփական առաջադրանքների կատարմանը: Նա նետվում է ամենավտանգավոր օպերացիաների մեջ: Հեկտորաֆ մեքենայով նրա գիշերային մարշրուտը, — ճանապարհների ոստիկանությունից խույս տալու հմուտ մանևրները, այդ ոստիկաններից մեկին ուշադնաց դեպի գլուխը և հեկտորաֆը ապահով

տեղ հասցնելը ամբողջացնում են Ալմադուլի ռեզուլյուցիոն կերպարը և միաժամանակ հանդիսանում են վեպի ամենահաջողված ու լավագույն էջերը:

Վեպում նկարագրված մի շարք հատվածներ—ուսանողական ցույցը, Վերայի հետ սահնակով դեպի կղզին դիշերային ճանապարհորդությունը, Վերայի հրաժեշտի րոպեները, Լեոնյանի ձերբակալությունը և այլն, գրված են ջերմ շնչով և խորապես տպավորիչ են:

Հատկապես ցնցող է, հուզիչ, վեպի վերջում նկարագրված տեսարանը: Դեպի Սիրիբ աքսորվող ուսանողները և բանվորները վազոնի պատուհաններից տեսնում են բոցավառվող, այրվող հորիզոնը, լմանում են, որ ապստամբ գյուղացիները այրում են կալվածատերերի ապարանքները: Ուսանողներից մեկը ասում է.

— Կալվածատիրոջ զղյակը այրվում է:

Մյուսը պատասխանում է.

— Ո՛չ, այրվում է հին Ռուսաստանը:

Հատկանշական են ուսու ռեզուլյուցիոններ Պետրովի խոսքերը.

«Որքան էլ տարերային լինի այս շարժումը, բայց մեր մեծ առաջնորդը, Լենինը, կտանի այն իսկական սեղիով... Կդա փոթորիկը, կրոնկի ամբողջ աշխարհը ու մենք էլ կվերագառնանք նորից»:

* * *

Հայրենական պատերազմի տարիներին Արագու գրած պատմվածքների ու ակնարկների մեջ առանձնահատուկ ուշադրություն է արժանի «Հայրենի հողը», որը սովետահայ արձակում առաջինն էր արձագանքում Հայրենական պատերազմին և սկիզբ էր դնում պատերազմական շրջանի խորապես հայրենասիրական, մարտական արձակին:

Դրական ճակատից անարդ թշնամու դեմ ուղղված այդ առաջին կրակոցը դիպուկ էր, նպատակասլաց, տողորված ստալինյան դարաշրջանի մարդու անկեղծությունը ու վճռականությունը:

Պատերազմն սկսվելուց ընդամենը մեկ շաբաթ հետո գրված այդ գեղեցիկ էջում, Արագին, հայրենիքի նկատմամբ անսահման սերը մարմնավորել է Թի պտղունց հայրենի հողի մեջ, որը իր հետ ռազմաճակատ է տարել մարտիկը և երգվել է արյան դնով պաշտպանել այն:

Արագու հերոսը մի պտղունց հողի մեջ չի տեսնում միայն իր ծննդավայրը՝ դյուզը կամ առհասարակ Սովետական Հայաստանի տերիտորիան, այլ անձայրածիր ողջ սովետական երկիրը, որի ամեն մի պտղունց հողը պաշտպանելու է դուրս եկել հայ մարտիկը:

«Գնացինք նախ, — գրում է մարտիկը իր մորը, — անցանք շատ երկրներ՝ մեկը մյուսից գեղեցիկ, տեսանք շատ ժողովուրդներ... դրանք մեր մեծ Միության ժողովուրդներն են, որ ապրում են եղբայրական սիրով: Այս Միության մեջ ենք և մենք, սա այն երկիրն է, որտեղ առաջին անգամ բացվել է մարդկային երջանկություն՝ կոմունիզմի լույսը... Անուշ է նախ, հայրենի հողը... և քո տված մի պտղունց հողն էլ այս մեծ երկրիցն է...»:

Արագու այս շրջանի մյուս պատմվածքների գաղափարական բովան-

դակութիւնը խարսխւած է «ամեն ինչ ռազմաճակատի համար», «հանուն հայրենիքի, հանուն հաղթանակի» ստալինյան կոչերի վրա:

Այդ նույն հայրենասիրական դադափարներն են ոգևորում ու աշխատանքային սխրագործութեան մղում դնողում Աշխենին, քաղաքում վերգինեին (համանուն պատմվածքներում), որոնք՝ փոխարինելով ռազմաճակատ մեկնած իրենց ամուսիններին, թիկունքում կատարած իրենց անձնազոհ աշխատանքով մրցում են ռազմաճակատում ֆաշիզմի դեմ մաքառող ամուսինների հետ:

Ռազմաճակատին ծառայելու, անարդ թշնամու պարտութիւնը արագացնելու ազնիւ ու հայրենասիրական ձգտումով է, որ Արագու հերոսներից պրոֆեսոր Մելյանը («Պրոֆեսորը») ոչ միայն իր ամբողջ գիտական գործունեութիւնն է շուռ տալիս դեպի ռազմաճակատի կարիքները, անում է ռազմական նշանակութիւն ունեցող մի գյուտ, այլեւ անձամբ ցանկանում է լինել ռազմաճակատում, տեսնել իր գյուտի օգուտները:

Արագու «Խնձուխքը», «Հրամանը», «Ալիքը» և «Ատելութիւնը» նույնիսկ սրտակերում են դերմանական ֆաշիզմի դեմ մղվող պայքարում պարտիզանական ջոկատների կատարած հայրենասեր սխրագործութիւնները. դրանց մեջ հանդես է եկել Արագու ջերմ սերը դեպի սոցիալիստական հայրենիքը, կիզող ատելութիւնը դեպի դերմանական ֆաշիզմը և անսահման հալածաբլ քառերազմի հաղթական վախճանի, դերմանա-ֆաշիստական դավթիչների ոչնչացման մասին:

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031542

11
31542